

Kuinka kansallisvaltioita tehdään

Timothy Snyder: *The Reconstruction of Nations. Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus 1569-1999*. New Haven & London: Yale University Press, 2003. 367 s.

Yalen yliopiston historian professori Timothy Snyder kuvaa kirjassaan, kuinka 1500-luvun suuren Puolan kansainyhteisön kansat ovat sittemmin ja erityisesti 1900-luvulla luoneet omaa kansallista identiteettiä ja pyrkineet kohti kansallisvaltioita tukeutuen kukin omaan versioonsa kansainyhteisön historiasta. Lähtökohtana on uuden ajan alkupuolen monikansallinen Puolan valtio, jota Snyder kutsuu varhaismoderniksi. Sille oli ominaista kansallinen ja uskonnollinen suvaitsevaisuus, kansallisuuksien väliset rajat eivät olleet kovin selviä, ja ihmiset saattoivat siirtyä kansallisuudesta toiseen elämäntilanteensa mukaisesti. Keskeinen ajatus Snyderin kirjassa on varhaismodernin monikansallisen valtioajattelun korvautuminen 1900-luvulle tultaessa kieleen, etnisyyteen ja alueeseen perustuvalla modernilla kansallisuusaatteella.

Puolaa jaettiin useaan kertaan 1700-luvulla, ja se lakkasi lopulta olemasta itsenäinen valtio. Puolan kansainyhteisön osat kuuluivat kolmeen eri valtakuntaan ensimmäiseen maailmansotaan asti. Sodan seurauksena nämä imperiumit hajosivat, mutta vain osa entisen kansainyhteisön kansoista

onnistui luomaan oman valtion, ja rajat määriteltiin enimmäkseen aseina. Puolan neljäs jako 1939 Saksan ja Neuvostoliiton kesken oli kansoille kohtalokas, koska Snyderin mukaan jakajien bruttaali hallintotapa antoi kansallisille ryhmille huonon mallin aluekiistojen selvittämiseksi.

Toisen maailmansodan väkivaltaisuuksien, kansanmurhat ja etniset puhdistukset pyyhkivät pois vanhoja historiallisia muodostumia, kokonaisia kansoja ja synnyttivät kansallisia kärsimykertomuksia toisen osapuolen tekemistä julmuuksista. Neuvostoliitto aloitti paikallisten eliittien likvidoinnilla, Natsi-Saksa murhasi juutalaisen väestön, ja sen jälkeen ukrainalaiset ja puolalaiset pyrkivät tekemään selvää toisistaan Galitsiassa ja Volhyniassa. On verraten vähän tunnettua, että vuosina 1942-1944 Saksan armeijan selustassa puolalainen Kotiarmeija (*Armia Krajowa*) ja Ukrainan Vastarinta-armeija (*Ukrajinska Povstanska Armija, UPA*) kävivät katkeraa tuhoamissotaa, joka johti lopulta yli sadantuhannen siviilin surmaamiseen, puolentoista miljoonan karkottamiseen ja monien kylien hävittämiseen.

Sotiminen jatkui vielä toisen maailmansodan päättymisen jälkeen, kun UPA hyökkäili sekä Ukrainan länsiosassa että Puolan kaakkoisosassa vallanpitäjiä vastaan, ja nämä vastasivat iskuihin niin ikään siviileihinkin kohdis-

tuneella väkivallalla ja karkotuksilla, joilla pyrittiin eliminoimaan UPA:n toiminnan edellytykset. Tehdäkseen lopun ukrainalaisten vastarinnasta Neuvostoliitto ja Puola jatkoivat etnisiä puhdistuksia siirtämällä puolalaisia länteen ja ukrainalaisia itäpuolelle rajaa. Puola viimeisteli tuloksen vuonna 1947 operaatio ”Vislalla”, jolloin loput Kaakkois-Puolan ukrainalaiset otettiin kiinni ja pakko-siirrettiin Puolan muihin osiin.

Snyderin keskeinen kysymys onkin, kuinka kansallisvaltiot voivat tulla toimeen toistensa kanssa, kun menneisyys on tällainen? Toisen maailmansodan aikaiset tapahtumat muistuttavat samanaikaista väkivaltaa Balkanilla, mutta sosialistisen leirin purkautuminen ja 1990-luku sujui rauhanomaisesti, ”paluuna Eurooppaan”, eikä maailma joutunut todistamaan mitään senkaltaisia väkivaltaisuuksia kuin entisessä Jugoslaviassa. Snyderin mukaan erisuuntainen kehitys kulminoi tui vuonna 1999, jolloin NATO hyväksyi jäsenekseen Puolan ja pommitti Jugoslaviaa.

Snyder hakee teoksessaan vastauksia kysymyksiin: milloin modernit kansakunnat syntyvät, miksi etnisiä puhdistuksia tapahtuu ja kuinka kansallisvaltiot saavuttavat rauhan tilan? Teos alkaa vuodesta 1569, jolloin Puola ja Liettua liittyivät Lublinin sopimuksella yhteen kansainyhteisöksi. Vanhan Puolan henkinen perintö ja sen mukainen liittovaltiomalli eli vielä ensimmäisen maailmansodan jälkeen Puolan

sotieassa Neuvosto-Venäjää vastaan ja yrittäessä saada aikaan liittoa Ukrainan johtajien kanssa, sekä sotienvälisenä aikana, jolloin Puolan itäosassa oli merkittäviä kansallisia vähemmistöjä: liettualaisia, valkovenäläisiä ja ukrainalaisia. Puolan politiikat jakautuivat kahteen leiriin, joista toinen pyrki kehittämään entisen kaltaista monikansallista valtiota, toinen taas piti modernin kansallisvaltion periaatteen mukaisesti puolalaisuutta keskeisenä ja pyrki puolalaistamaan vähemmistöjä.

Ensin mainittuun federalistien joukkoon kuului mm. Puolan johtaja, sittemmin diktaattori Jozef Pilsudski, joka oli osittain liettualaissyntyinen ja opiskeli Vilnassa, joka oli 1800-luvulla lähinnä puolalais-juutalainen kaupunki. Vilnan alue oli kiistakapula Puolan ja Liettuan välillä 1920-1930-luvuilla, ja Neuvostoliiton otettua Puolan itäosan 1939 valkovenäläisetkin poliitikot pyrkivät saamaan sen liitetyksi omaan neuvostotasavaltaansa. He uudistivat yrityksensä vielä 1945, mutta Stalin päätti asian liettualaisten hyväksi.

Toinen esimerkkihenkilö on runoilija Adam Mickiewicz, joka syntyi Puolan kolmannen jaon jälkeen Nowogrodekin puolalais-juutalaisessa kaupungissa, jossa asukkaisiin kuuluneet liettualaiset tataarit olivat juuri rakentaneet uuden moskeijan ja jonka ympärillä asui valkovenäläisiä talonpoikia. Mickiewicz opiskeli Vilnan yliopistossa entisessä Liettuan suuriruhtinaskunnassa. Hän kirjoitti puolaksi, ja hänen tunnetuin runonsa ”Pan Tadeusz” alkaa

sanoilla: Liettua! Isänmaani! Mickiewicz oli romantiikan ajan runoilija, mutta hänen oli vaikea sovittaa omaa ajatusmaailmaansa herderiläiseen kansallisajatteluun, koska hänen ihannoimansa Liettua oli monikansallinen valtio. Niinpä Mickiewiczin tuotanto ja erityisesti Pan Tadeusz on kelvannut sekä puolalaisille, liettualaisille että valkovenäläisille nationalisteille kansallistunteen rakennusaineeksi.

Snyderin mukaan oli tuhoisaa, että kansalliset älymystöt jauhautuivat olemattomiin natsi-Saksan ja Stalinin Neuvostoliiton väkivaltakoneistoissa toisen maailmansodan aikana, koska se vei edellytykset neuvotteluilta ja ongelmien sivistyneeltä, rauhanomaiselta ratkaisulta. Samalla kumpikin diktatuuri antoi paikallisille etnisille ryhmille huonon esimerkin siitä, kuinka kansallisuusongelmia kuului hoidella: karkotuksin ja massamurhin. Lisäksi kummassakin valtiossa kansallisuus oli määritelty suoraviivaisen ongelmattomasti: Saksan yhteiskunta perustui rotuoppiin, ja niin Saksan miehitysalamaisilla kuin neuvostokansalaisillakin luki passissa, mitä kansallisuutta he edustivat. Kuitenkin kansallisesti heterogeenisillä alueilla Galitsiassa ja Volhyniassa oli paljon sekakyliä, joissa asukkaat eivät läheskään aina osanneet itse sanoa, mihin ryhmään he kuuluivat.

”Ukrainalaisuus” on Galitsiassa identiteetti, joka on vahvistunut osittain vasta toisen maailmansodan jälkeen nykyisessä Länsi-Ukrainassa. Tässä suhteessa

ongelmallinen ryhmä ovat olleet esimerkiksi lemkot, joita asuu Puolan ja Slovakian alueella. Kun Länsi-Ukrainan tasavalta julistettiin Lvivissä vuonna 1918, 150 000 lemkoa ryhtyi puuhaamaan omaa tasavaltaansa. Heidän kielensä on ukrainan murre, ja heidän eliittinsä oli aina ollut venäläismielistä, mutta heillä ei Snyderin mukaan ollut yhteyssyyden tunnetta ukrainalaisten kanssa. Toisen maailmansodan jälkeen heidät kuitenkin luokiteltiin ukrainalaisiksi, ja heitä ryhdyttiin pakkosiirtämään Neuvostoliittoon ja loput operaatio ”Vislassa” 1947 Puolan muihin osiin, lähinnä entisille saksalais-alueille. Osa onnistui kuitenkin jäämään kotiseudulleen, ja jonkin verran on muuttanut takaisin myöhemmin.

Snyder antaa karmean esimerkin siitä, mihin väkivaltainen kansallisuuksien erottelu saattoi johtaa. Puolalaiset tulivat 1944 galitsialaiseen Zubrzan kylään kostamaan ukrainalaisille puolalaisiin kohdistetun väkivallan. Paikalliset puolalaiset asukkaat erehtyivät luulemaan hyökkääjiä UPA:n joukoiksi ja henkensä säästääkseen teeskentelivät olevansa ukrainalaisia – ja tulivat surmatuiksi ukrainalaisten naapuriansa kanssa. Väestö oli usein sujuvasti kaksikielistä, ja pahasta paikasta saattoi joskus selvitä arvaamalla oikein hyökkääjän kansallisuuden. Puolan armeijan saartamaksi joutunut UPA:n osasto onnistui pakenemaan laulamalla puolalaista vallankumouslaulua marssiessaan piirittäjiensä ohi. Lvivin kaupungissa vuonna 1944

taas saksalaisten palveluksessa olleet ukrainalaiset halusivat ottaa Natsi-Saksan myöntämän puolalaisen henkilökortin välttääkseen Neuvostoliiton kostoimenpiteet.

Galitsian uniaattikirkon metropoliitta Andrei Sheptytsky oli kotitaustaltaan puolalainen, mutta hänestä tuli ukrainalaisen kansallisuusaatteen merkkihenkilö. Häinkin joutui toisen maailmansodan aikana melkoiseen ristiriitaan: sodan alkupuolella hän tuomitsi julkisesti juutalaisten vainoamisen, jota Natsi-Saksa harjoitti, mutta vuonna 1943 hän myöntyi kehittämään ukrainalaisia nuoria miehiä liittymään vapaaehtoisina ukrainalaiseen Galizien-SS-divisioonaan. Tarkoituksena oli saada luoduksi perusta Ukrainan omalle armeijalle, jonka puute oli estänyt ukrainalaisten menestyksen oman valtion luomisessa ensimmäisen maailmansodan jälkeen ja jolla arveltiin olevan tarvetta toisen maailmansodan jälkeisissä selvittelyissä.

Snyderillä on selvä pyrkimys neutraaliuteen, mutta osaksi ehkä lähdeaineiston ja lähtökohdan vuoksi hän tulee tarkastelleeksi asioita painotetusti Puolan näkökulmasta. Hän myöntää Puolan hallinnon kovuuden sotienvälisenä aikana ukrainalaisalueilla ja pyrkimyksen puolalaistamiseen mutta sivuuttaa sen melko niukalla toteamisella. Ukrainalaisten Nationalistien Organisaatiota (OUN) hän luonnehtii fasistiluonteiseksi terrorijärjestöksi ja esittelee sen samoin kuin UPA:n rikoksia puo-

lalaisia kohtaan. Puola-keskeisyys koskee etenkin kirjan loppuosaa, joka on omistettu sosialismin ja Neuvostoliiton hajoamiselle ja sen jälkeiselle kehitykselle 1980-luvun loppupuolelta lähtien.

Snyder korostaa sitä, kuinka etenkin Puolan poliittinen johto pyrki kaukonäköisesti pääsemään irti menneisyyden kärsimyksistä ja vääryyksistä, eliminoimaan poliittisia vastakkainasetteluja naapurimaiden kanssa, tukemaan demokratian edistymistä niissä ja suuntaamaan katseen valtion tulevaisuuteen kansakunnan menneisyyden sijasta. Näin onnistuttiin esimerkiksi rakentamaan hyvät suhteet Ukrainaan, Volhynian puolalaisten massamurhasta 1943 huolimatta. Puolan oli oltava huolellinen siinä, ettei se vaatisi itäisemmiltä naapureiltaan mitään sellaista, kuten alueita, jota se ei ollut valmis antamaan läntiselle naapurilleen eli yhtyneelle Saksalle. Tämän politiikan tuloksellisuus näkyi hyvin taannoisen oranssivallankumouksen aikana, jolloin Puolan presidentti Kwasniewski oli Ukrainan rauhanomaisen vallansiirron keskeinen kummisetä.

Snyderin teoksen esittelyn ohessa voi todeta, ettei kaikkia asioita silti ole vielä saatu kokonaan painetuksi historiaan, vaan vanhat ristiriidat pulpahtavat toisinaan esiin yllättävissäkin paikoissa. Muutama vuosi sitten Lvivin kaupungissa kunnostettiin hautausmaalla niiden puolalaisten sotilaiden muistomerkki, jotka olivat kaatuneet ukrainalaisten

vastaisessa taistelussa ensimmäisen maailmansodan jälkeen. Kunnostustyön jälkeen puolalaiset panivat tyytymättöminä merkille, että muistomerkkin teksti oli muutettu puolalaisia vähemmän imartelevaksi. Muistomerkistä noussut kohu oli välillä jo uhkaamassa valtioiden välisiä suhteita, kunnes asia saatiin sovituksi. Ukrainassa kiistellään niin ikään UPA:n veteraanien oikeudesta samanlaiseen asemaan kuin puna-armeijan veteraaneilla on. Internetissä väittely ja totuuden etsintä menneiden vuosikymmenien tapahtumista ja tekijöistä jatkuu yhä, ja se lieneekin sille paras foorumi. Snyder kertoo teoksessaan, kuinka menneisyyden kiistat Puolan ja Ukrainan välillä delegoitiin historian asiantuntijoiden ratkottaviksi. Yksi kokous pidettiin 1990-luvulla, jossa ei päästy juuri puusta pitkään, vaan juoksuhaudat jäivät ennalleen.

Snyderin teos on huolellista työtä, sen perustana on runsas arkistoaineisto ja kirjallisuuden tuntemus. Kirja on hyvin ja sujuvasti kirjoitettu; joku voisi luonnehtia Snyderiä hyväksi tarinankertojaksi, koska kirjassa on selkeä juoni, mutta kerronta on vankasti perusteltua. Historian ja politiikan tutkimuksen ohella se tarjoaa runsaasti ajateltavaa ja havainnollisia esimerkkejä kansallisen identiteetin rakentamisen mutkaisuudesta myös kulttuurin tutkijalle.

Pekka Hakamies